

HAKAS TÜRKÇESİNDE İKİLEMELER

The Hendiadyoin In the Khakas Turkish

Mehmet KARA¹

Özet

Bu makalede, Hakas Türkçesi edebî eserleri ve sözlükleri taranarak Hakasçada kullanılan ikilemeler tespit edilmiştir. Daha sonra ikilemelerin kullanılış özellikleri ortaya konularak ikilemelerin anlamsal ve söz dizimsel olarak kullanılışları sınıflandırılmıştır. Ayrıca ikilemelerdeki birbirini takip eden ünlü ve ünsüzlerin birbiriyle uyumları üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: İkileme, Tekrar, Kelime grupları, Hakasça, Hakas Türkçesi

Abstract

In this article, hendiadyoin have been studied in the Khakas Turkish. By going through Khakas Turkish's literary works and dictionaries, we found hendiadyoins of used in Khakas Language. After putting forward the features of the usege of hendiadyoins, its usege of semantic and syntax were categorized. Also keep track of each other in hendiadyoin the vowel and consonant with each other and are trying to focus on harmonious.

Key words: Hendiadyoin, repetition, word groups, Khakas, Khakas Turkish.

Giriş

Türkçe Sözlük'te ikileme *Anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması* şeklinde tanımlanır.²

Gramer Terimleri Sözlüğü'nde ise ikileme, Aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yanyana gelmesi ile oluşturulan kelime grubudur.³ diye ifade edilir.

İkileme, bir kelimenin anlamında kuvvetlendirme, abartma, süreklilik, denklik gibi değişik anlam ifadeleri meydana getirebilmek amacıyla oluşturulan kelime türüdür. İkilemeler aynı kelimenin tekrarıyla; eş ya da yakın anlamlı kelimelerle; zıt anlamlı kelimelerle veya o kelimenin başına ses, hece ekleyerek veyahut da kelimenin sonuna anlamsız olan ilave kelime tekrarları yapılmak suretiyle meydana getirilen kelime gruplarıdır. Ancak yukarıdaki gruplar dışında kullanılan ikilemeler vardır ki biz bunları Anlamca ilişkili kelimelerden oluşan ikilemeler, sayı ve organ adlarından oluşan ikilemeler diye adlandırdık. Bu farklı gruptaki ikilemeler aynı anlam dairesi içinde gibi gözükse de diğerlerinden farklılık arz etmektedir.

İkilemelerin oluşturulmasında, ses benzerliğinin önemi ve etkisi büyüktür. İkilemeleri meydana getiren sözcüklerin genelinde, önseste veya sonseste ses benzerliği mevcuttur. Anlatımı güçlendirmek için, ikileme kurulurken ya aynı sesi veren aynı sözcük tekrar edilir, yahut sesleri birbirine yakın olan birbirini andıran

1 Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü, mehkara@gazi.edu.tr

2 Türkçe Sözlük, TDK, 2005, s. 1006

3 Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK, 1992, s. 45

sözcükler yan yana kullanılır. Kısacası ikilemelerde ses ahengi ve kafiye vardır.

Türk dilinin gerek Tarihi lehçelerinde, gerekse de Çağdaş Lehçelerinde, ikilemelerin zengin olduğunu ve ikilemeyi oluşturan kelimeler arasında ses uyumu ile birtakım anlam özelliklerinin bulunduğunu fark eden birçok Türkolog, “ikilemeler” konusunda değerli araştırma ve incelemeler yapmışlardır. Bu incelemeler içinde konuyu ayrıntılı olarak ilk inceleyen ve kurallar koyan Türkologlar, Osman Nedim Tuna⁴, Mehmet Ali Ağakay⁵ ve Vecihe Hatipoğlu⁶’dır.

Osman Nedin TUNA, topladığı malzemeye (2022 ikileme üzerinde) “ünlü-ünsüz, ünsüz-ünsüz, ünlü-ünlü” kurallarını uygulayarak, tekrarlanan kelimelerin fonetik yapı özelliklerine göre dizildiğini tespit etmiştir. Ayrıca Türkçe’de yalnız ikili değil, üçlü, dörtlü tekrarların da bulunduğunu eserinde kaydetmiştir. Osman Nedim TUNA, eserinin sonunda şu kuralları tespit etmiştir⁷: (V: ünlü, K: ünsüz) Sıralama esası sırası **V-K**, 2. **K-K**, 3. **V-V**’dir. *Önce üyelerin sonuna bakılır. Biri V biri K ile bitiyorsa, başa bakılır, K’lar farklı ise, V ile biten üye sıralamada ilk, Msl: balta – nacak. Durum böyle değilse, başa bakılır. Üyelerden biri V, öbürü K ile başlıyorsa, o zaman V ile başlayan üye sıralamada ilk olur. Msl: ana – baba. Durum böyle değilse, ya her iki üye V ile, veya her iki üye K ile başlıyor demektir. Eğer K – K ise, ilk üyenin hangisi olacağını (Ünsüz Dizisi’ne) bakarak tâyin ederiz. “Ünsüz Dizisi”nde, bu kelime başı K’larından hangi üyenin ilk geliyorsa o üye başta yer alır. Msl: kaba – saba. Eğer V – V ise, ilk üyenin hangisi olacağını (Ünlü Dizisi’ne) bakarak tâyin ederiz. Ünlü dizisinde bu, kelime başı V’lerinden hangi üyenin ilk geliyorsa, o üye başta yer alır. Msl: oğul – uşak. Eğer her iki üyeninde baş tarafları birbirinin aynı ise, karşılıklı olarak baştan sona doğru, her iki üyenin fonemlerine bakılır. Bu ikisi arasındaki ilk farkın gösterdiği karşıtlığa bakılır. Bu, ya V – K, ya da K – K’dır. (V-V için örnek yok). Eğer V – K ise, V’lisi başa gelir. Msl: sere – serpe. Eğer K – K ise (Ünsüz Dizisi’ne) bakılır. Hangi üyedeki K, ünsüz dizisi’nde öbüründen önce geliyorsa o üye başa gelir. Msl: çoluk – çocuk, huy – hus. Ünlü dizisi: e, a; i, ı; ö, o; ü, u. Şu sıra ile bakılır: 1. **düz – yuvarlak** (düz önde) 2. **geniş – dar** (geniş önde) 3. **ön-art** (ön önde) Ünsüz dizisi: ğ, h; l, r, n, m; v, y; k; z, s, ş, f; c, d, g, b; ç, t, p. Şu sıra ile bakılır: 1. **Başka-** (k hariç) **patlayıcı** (patlayıcı sonda) 2. **ğ, h-başka** (ğ, h önde) 3. **liquid ve nasal sonant- başka** (başka sonda), 4. **v,y – başka** (v, y önde) 5. **Aynı grupta arkadan öne (arka önde)**, 6. **Aynı grupta ötümlü – ötümsüz (ötümlü önde)***

İkilemeler konusunda bir başka kapsamlı değerli çalışması olan Türkolog, Mehmet Ali AĞAKAY’dır.⁸ Ağakay ikilemelere “koşmalar” adını vermektedir. M. Ali Ağakay’a göre Türkiye Türkçesi koşmalarında da koşuklar arasında ses uygunluğu göze çarpacak derecede çoktur: “kılık kıyafet, selâm kelâm, çoluk çocuk” ta olduğu gibi başta, sonda veya her iki yanda sesleri uygun düşen kelime seçilmesi bir kural değilse de uygulanmasına elden geldiği kadar çalışılan bir yoldur. M. Ali Ağakay

4 Osman N. Tuna, (1986),Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, s. 163-228; Osman N. Tuna, (1948), “Türkçede Tekrarlar (1)”, İÜ, Edb. Fak., *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. III, İstanbul, s. 429-447, “II, IV”, No.1, İstanbul, 1950, s. 39 – 81.

5 Mehmet A. Ağakay, (1954), “Türkçe’de Kelime Koşmaları”, *TDAY-Belleten*, TDK yayınları, Ankara, s. 97-104; Mehmet. A. Ağakay, (1953), “İkilemeler Üzerine”, C.II, *Türk Dili*, S.16-17, Ankara, s. 189-191/268-271

6 Vecihe Hatipoğlu, (1981),*Türk Dilinde İkileme*, TDK yay., Ankara; Vecihe Hatipoğlu, (1963), “Kelime grupları ve kuralları” *TDAY – Belleten*, s. 203 – 244.

7 Osman Nedim Tuna, (1986),a.g.e., s. 200.

8 Mehmet Ali Ağakay, (1954), a.g.e., s. 97-104.

incelemesini; koşuklar dizilirken uyulan ilkeler ile koşmalarda sağlanan anlam değeri olmak üzere iki grupta ele alır.

Diziliş İlkeleri

Koşmalarda koşukların dizilişi gelişi güzel olmuyor. Bu diziliş koşukların niteliğine göre uygulanan bir takım kurallara sıkıca bağlıdır. O kadar ki bunların yeri değiştirilecek olursa kimi koşma ya anlaşılmaz olur, ya da bütün bütün başka bir anlam verir. “iri yarı” yerine “yarı iri” denince aynı kavram çevresi içinde kalınsa da istenilenin tersi anlaşılacağı gibi, “karı koca” yerine “koca karı” denince de büsbütün ayrı bir şey anlatılmış olur. Bu derece önemli olan dizi sırası başlıca iki temel anlamaya dayanır: Koşukların birbiri karşısındaki anlam ve ses durumu. Koşukların arasında tabiat ve mantığın anlam bakımından gerekli kıldığı bir sıra varsa buna bağlı kalınır. Böyle bir gereklik bulunmadığı zaman koşukların ses özellikleri işe karışır. Şu ilkelere göre dizilmişlerdir:

a) Azdan Çoğa: az çok, beş on, bir iki, kırk elli, eksik ziyade, sekiz on, üç dört, vb.

b) Öncekinden Sonrakine: bugün yarın, eninde (önünde) sonunda, o gün bugün, yarın öbürün, vb.

c) Bir işin ilk evresinden son evresine: ekip biçmek, giyinmek kuşanmak, derme çatma, dur otur, kapıp koyvermek, kaptı kaçtı, kesip atmak, satıp savmak, selâm kelâm, vb.

d) Temel kavramdan yardımcı kavrama: çürük çarık, aslı astarı, canla başla, çeyiz çimen, az buz, bağırarak çağırarak, çift çubuk, dedi kodu, değiş tokuş, falan fistik, gezip tozmak, helâl hoş, sövmek saymak, sürü sepet, tuz buz, yaşı ne başı ne, yaşlı başlı vb. (haraç mezaç koşması bu kurala uymamıştır.)

e) Koşuklardan biri yakıştırma olduğu zaman sona alınır: bakkal çakal, boy bos, çarpık çurpuk, eski püskü, hayal meyal, kaba saba, kambur kumbur, sıkı fıkı, ufak tefek, yarım yamalak, yırtık pırtık, tiy tüs vb. (çoluk çocuk, hırlı hırsız, konu komşu koşmaları bu kurala uymamaktadır.)

f) Olumlu – olumsuz iki koşuktan olumsuzu öne geçer: belli belirsiz, yerli yersiz, münasebetli münasebetsiz, bilir bilmez, görünür görünmez, ister istemez, olur olmaz vb.

Mantığın sıra göstermediği maddelerde (eş anlamlı, yakın anlamlı, karşıt anlamlı, ayrı anlamlı olan veya kendi başına anlamı olmayan koşuklarla yapılmış koşmalarda) koşukların dizilişi ses özelliklerine göre düzenlenir. Bunlarda kelimelerin hece sayısı, vokal veya konsantla başlamaları, vokallerin niteliği gibi durumlar göz önünde tutulur: **Hece sayısı eşit olmayan koşuklardan hecesi az olanı başa geçer**: aç biilâç, ardi arası, az buçuk, bağ bahçe, bet beniz, bıkmak usanmak, bitmek tükenmek, bulup buluşturmak, can ciğer, çalışmak çabalamak, çekip çevirmek, dirlik düzenlik, don gömlek, el ayak, göz kulak, güle oynaya, hisum akraba tam takır, top tüfek, toz duman, vb. **Eşit heceliler arasında vokalle başlayan koşuk öne geçer**: abur cubur, adı sanı, ağlayıp sızlamak, alacak verecek, alıcı verici, aslı nesli, aygın baygın, allı pullu, el gün, eni konu, etli canlı, etli butlu, ezile büzüle, incik boncuk, vb. **Koşma konusunda eşit heceli kelimelerin baş hece vokalleri arasında bir sıra üstün göze çarpar: kapalılarla yuvarlaklara göre açık ve düz olan “a” sonra “e” kapalı yuvarlaklara göre de düzler ve özellikle açık yuvarlak olan “o” ve “ö” üstün tutularak başa alınır**: alt üst, altlı üstlü, artık eksik, barış görüş, cart curt, çalı çırpı, falan filan, fasa fiso, irili ufaklı, kara kuru, kaş göz, kazma kürek, kelle kulak, kem küm,

sarmaş dolaş, tekme tokat, sayıp dökme, sazı sözü, tadı tuzu, yalan dolan, vb. Ağakay bu araştırmasını 100 koşma üzerinde gerçekleştirmiş bunlardan 12 tanesinin bu kurallara uymadığını saptamıştır. (C kuralı için). Ağakay, ikilemeleri anlam açısından da *Eş anlamlı, Yakın anlamlı, Karşıt anlamlı, Anlamca ilişkili, Anlamca ilişkisiz, Koşuklardan biri anlamsız, Her ikiside anlamsız* diye yedi başlıkta ele almıştır.

Biz de bu çalışmamızda, Hakas Türkçesindeki ikilemeleri tespit etmeye ve ikilemelerin başlıca kullanılış özelliklerini belirlemeye çalışacağız. Ayrıca Hakas Türkçesindeki ikilemeleri anlamsal olarak sınıflandırmaya; ikilemelerin yapı, anlam ve ses olarak Türkiye Türkçesindeki ikilemelerle ortak yanlarının olup olmadığını tespit etmeye çalışacağız.

Hakas Türkçesinde İkilemeler

Hakas Türkçesinde ikilemeler “birleşik sözler” olarak değerlendirilir:

*Birleşik kelime olan bu sözlerin arasında ilgi, denklik olursa, bu sözler birbirinden ayrılmazlar, birbirlerine soru soramazlar (birbirine cevap veremezler). Bu yüzden böyle birleşik sözlere **xos xadil sös** denilir.*⁹

***Xos xadil sös** olan bu sözlerin arasına işaret konur: çir-suğ, ib-çurt, İce-baba, pala-parxa, ileg-çobağ, pola-pola, kire-sığa, pasxa-pasxa, vb.*¹⁰

*Bir kavramı ifade ederek, bir arada kullanılan, morfolojik bakımından (herhangi bir ekle) birleştirilmeden ayrı yazılarak oluşturulan bu birleşik sözlere, **olanay xadil sös** denir. **Olanay xadil sös**'ün her kelimesi ayrı ayrı yazılır: çalğıs azax çol, timür çolcılar, kiris-sığistar, xıyın-xayın, ırax-uzax, vb.*¹¹

*Bazı birleşik sözler, iki kelimedenden oluşur ve ayrı ayrı yazılarak aralarına işaret konur: maymax-azax, olğan-uzax, çoox-çaax, anda-mında, pala-parxa, çörİp-çörİp, vb.*¹²

N. A. Baskakov, ikilemeler konusunun bir kısmını, *ünlemler, tabiat taklidi, ses taklidi ve şekil taklidi kelimeler* başlığıyla ele almış ve incelemiştir.¹³

N. A. Baskakov, *slojniye slova (birleşik söz)* başlığı altında *İdis-xamıs, ir-ipçi* örneklerini vererek böyle kelimelere *parniye slova (çift söz)* demektedir.¹⁴

Hakas Türkçesinde ikilemelerin kullanılış özellikleri şöyledir:

Kullanılışları

1. Hakas Türkçesinde az da olsa bazı ikilemelerdeki kelime üyeleri (unsurları) birbiriyle yer değiştirebilir, her iki şekilde kullanıldığı da görülür:

sulbıx-salbüx, salbüx-sulbüx; paltañ-pultañ, pultañ-paltañ

2. Birleşik kelimelerde *iyelik eki* son üyeye eklenirken, ikilemelerde her iki üyeye de eklenebilir:

adı-solazı, axstı-tİlİ, alnı-kistİ, ibnİ-çurtı, inem-ağam.

9 D.F. Pataçakova, *Xakas Tilinin Orfografiyası*, Ağban-1988, s. 27

10 D.F. Pataçakova, a.g.e., s. 27

11 D. F. Pataçakova, *Xakas Tili*, Abakan-1962, s. 84

12 D. F. Pataçakova, a.g.e., s. 85

13 N. A. Baskakov, *Xakassko-Russkiy Slovar-Xakasskiy Yazık*, Moskva-1960, s. 125-140

14 N. A. Baskakov, a.g.e, s. 406

3. İkilemelerde, bazen her iki üye; bazen de sadece son üye *hâl ekleri*'ni alabilir:

çirge-suğa, çirniñ-suğnuñ, aydañ-künneñ, kirdiñ-sıxtuñ, anda-munda, anca-minca; pala-parxadañ, olğan-uzaxtı, olğan-uzaxxa.

4. İkilemelerde, bazen her iki üye; bazen de sadece son üye **+lığ, +lig** yapım eklerini alabilir:

çirliğ-suğlığ, ibliğ-çurtığ, aylığ-künniğ; ileg-çobağlığ, çir-suğlığ, ib-çurtığ.

5. Bazı yer-yön bildiren ikilemelerde, her iki üye da **+xı+lığ, +kî+liğ** eklerini alabilir:

aarxılığ-peerkilig, işkerkilig-kiderkilig.

6. Sıfat fiil ve zarf fiilerden de ikilemeler kurulabilir:

6.1. *Sıfat-fiil eki alanlar:*

artxan-xalğan, parğan-kilgen, ider-tudar.

6. 2. *Zarf-fiil eki alanlar:*

astap-suxsap, çadap-çadap, ibire-sibire, kire-sığa.

7. İkilemeleri oluşturan üyelerden birincisinin geniş zaman; ikincisinin ise geniş zaman **olumsuzluk eki** aldığı görülür:

atar-atpas, polar-polbas, seğirer-seğirbes.

8. Her türlü ikileme, cümle içinde sıfat veya zarf görevinde kullanılabilir Ancak genel olarak bakıldığından ikilemelerin zarf görevinde, daha çok kullanıldığı görülür:

Xalbax-xalbax xarlar çaap turğan.

Lapa lapa kar yağıyor. (XT 218/33) (*zarf*)

İkiler-üzerden ağas tözinde odırğlap altırlar.

İkişer üçer olarak ağaç dibinde oturmuşlar. (XT 214/37) (*zarf*)

Pazım **xaydar-xaydar** ağırça.

Başım çok şiddetli ağrıyor. (XT 216/32) (*zarf*)

Eezi-küliiniñ tabızın iştip.

Sahibinin sesini iştip. (AT 16/24) (*sıfat*)

Hakas Türkçesinde, yapısındaki parçaların sözlük anlamına göre ikilemeleri kendi aralarında şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1. Eş veya Yakın Anımlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Eş anlamlı veya yakın anlamlı iki kelimenin -eksiz veya ortak ekli bir şekilde- art arda söylenilmesiyle oluşturulan kelime gruplarıdır. Eş anlamlarla yapılan ikilemelerin temel amacı, düşünceyi kuvvetlendirmek ve pekiştirmek; yakın anlamlarla yapılanların ise düşünceyi kavram çerçevesini genişletmek içindir. Hakas Türkçesindeki en işlek ikilemedir.

aal-xoncix	: konu komşu
aarlap-sıylap	: yedirip içirip, ağırdayıp, ikram edip
aastanıp-tillenip	: yalvarıp yakarıp
açı-xuçı	: baba tarafından akrabalar
açix-çarix	: apaçık; parlak; gülyüzlü, güzel; neşeli, şen
adı-solazı	: adı sanı, ünü şanı, takma adı
axsak-töksek	: aksak ve kambur
alban-naxay	: vergi (naxay: vergi bk. nağa, nağağ)
alında-purunda	: çok eskiden
amır-çabas	: huzurlu mutlu, sakin
amır-xazix	: sağlıklı huzurlu
añ-xus	: av hayvanları
añnap-xustap	: avlanmak
apsax-iney	: yaşlı karı koca
apsax-xurtuyax	: yaşlı karı koca çifti
aran-paraan	: pılı pırtı; ıvır zıvır
arban-sürben	: büyücülük, sihirbazlık
arğa-çattañ	: elden yabandan, ülke dışından
arğı-tigrı	: eyer takımı
arığ-istüg	: temiz, rahat
arığ-silig	: temiz, güzel, sevimli
arix-torix	: fakirlik, yoksulluk (arix: zayıf, cılız)
art-soonda	: en sonda, ardında
artix-puzux	: lüzumsuz eşyalar, fazlalıklar
artxan-xalğan	: artık, kalanlar
as-tamax	: yiyecek içecek, yemek, tuz ekmek
asxın-pusxun	: serseri, avare
asxın-tiskın	: kaçkın, mülteci
atar-sabarın	: attığını, vurduğunu
atığcı-sabığcı	: savaşçı
ayax-xamıs	: kap kacak
ayax-samnax	: kap kacak
aymax-pasxa	: çeşitli, çeşitlilik, türlü türlü
azar-kizer	: asar, keser; öldürür
azix-tülüg	: artık, kalan
azix-tülük	: yedek, rezerve (tülük: erzak, iaşe, yiyecek)
azırbin-kizirbin	: yenmeden; üstesinden gelmeden
azırıp-kizirip	: yenmek
çal-xul	: işçi (çal: işçi tutma)
çalğıs-çarım	: yalnız, tek
çarğı-çaxa	: emir, buyruk
çarğı-çaxaan	: yargı, hüküm
çayan-çalbax	: evren, kainat
çil-salğın	: yel rüzgar

çir-çarix	: evren, kainat, alem
çir-suu	: vatan, yurt
çöptig-iptig	: sakin, rahat, düzgün
ee-püge	: eğerek, bükerek
eem-küliim	: sahibim
een-xool	: ıssız
xada-pirge	: birlikte, beraber
xax-söp	: çör çöp, atıklar
xan-big	: han, bey
xarındas-pice	: abla kardeş
xarındas-tuñma	: kardeşler, küçük kardeş
xasxın-tiskın	: haydut, eşkiya
xastax-çistek	: ham, olgunlaşmamış
xatxı-külkĩ	: alaylar, sinsi gülmeler, gülüşmeler
xaya-tastı	: taşı toprağı
xazan-xamıs	: kap kacak
xazıra-puğa	: güçlü boğa
xırıs-tabıs	: hır güre, kavga
xırı-pazı	: başı bucağı
xısxı-xıyğı	: çığlık, haykırış
xısxı-üğü	: bağırta çağırta
xıyır-xayır	: eğri büğrü
xoyrıx-xayrıx	: çarpık çurpuk, kıvrım kıvrım
xumın-sayın	: kumunu çakılını, taşını
xurt-xoos	: börtü böcek, haşere
ıgır-soğır	: gacıır gucur, gıcırta
ımıl-sımıl	: kötü ruhlar, cinler
ınag-çöptig	: antlaşma, uyum
ır-sarın	: şarkı türkü
ib-çurt	: vatan
ib-suğ	: yurt
ibire-sibire	: her, bütün, evire çevire
iblig-suğlığ	: evi barkı olan
ibni-çurttı	: evi barkı
ıdis-xamıs	: kap kacak (xamıs: kepçe, kova, tekne)
ıgir-pügir	: eğri büğrü, kambur
il-çon	: insanlık, beşeriyet
ilber-salbar	: darmadağınık, yıpranmış
ileg-çobağlığ	: kederli, dertli, sıkıntılı
ilni-çonni	: ilini halkını
im-tom	: ilaç, deva
imnep-tomnap	: iyileştirip canlandırıp
inem-ağam	: büyük annem büyük babam, ninem dedem
iney-xunay	: kocakarılar, yaşlı kadınlar

ip-tap	: rahat huzur
ipti-tapti	: düzgünce; rahat, huzurla
iree-çobağ	: acı keder
irek-turax	: avare avare, işsiz güçsüz dolaşmak
ireen-paraan	: dağınıklık, düzensizlik
irem-xuram	: değişken, döneke (kişi)
irke-kince	: sevgili
irkem-kincem	: sevgili karım
irlık-ayna	: şeytan, iblis
irtis-paris	: geçme, geçiş, vakit geçirme tarzı
irktin-sasxın	: işsiz güçsüz, avare
is-xut	: akıl, idrak (is-III: akıl)
is-mal	: mal mülk (taşınabilirler) (is-II: mal, varlık)
is-pay	: mal mülk (taşınamazlar)
is-sağıs	: sağduyu, akli selim
istî-çüree	: içi yüreği, kalbi
istî-xarın	: işkembe, bağırsaklar, hayvanın içi; (istî: karın, iç)
izen-mindî	: selamlaşma
izi-çolina	: arkasına, peşine
kiltik-xaltıx	: yorgun argın
kip-azax	: elbise, çamaşır, giyecek
kip-çoox	: efsane, atasözü
kirî-apsax	: yaşlı
kirî-xuru	: yaşlılar, yaşlı başlı insanlar
kize-toğır	: doğruca, kestirme yoldan, açıkça, dobra dobra
küs-sağ	: güçlü kuvvetli
mal-suğ	: mal sürüsü
marxa-torxa	: ilik, düğme (torxa: ilik, düğme)
mün-söl	: et suyu
oğıl-soğıl	: girintili çıkıntılı (soğıl: sel çukuru, su kanalı)
oğır-çazıt	: gizli kapaklı
orlap-sıxtap	: ağlayıp sızlayıp
oyba-kül	: kül
oyda-töbîn	: sağa sola, aşağı, dibi (oyda: sırt üstü, arka üstü XRS 123)
oyda-tündere	: baş aşağı döndürmek
oynap-külip	: oynayıp gülüp
öñ-pazı	: belli başlı, ilk, öncelikli
öñ-çül	: içtenlik samimiyet
öñiğ-çüllig	: sempatik, samimi
ööre-nancı	: eş dost, arkadaş
östî-xırmı	: intikam savaşı
paar-çürekter	: vücut
pağ-suğ	: bağlar
pilip-sezıp	: anlayıp, bilip öğrenip

pïle tura	: bilerek, kasten, mahsus
poğır-pağır	: eğri büğrü, pürüzlü, pürtüklü, düz değil (poğır: eğri, pürtüklü XRS 154, pağır 139)
pos-alınca	: kendi kendine, yalnız
pörık-meley	: şapka, eldiven takımı
sanı-toozi çox	: sayısız, hesapsız (too: sayı, hesap XHTS 516)
sarbax-surbax	: çalı çırpı
saptır-süptür	: yırtık pırtık (süptür: yırtık)
sırıp-sarıp	: çalı çırpı
sın-postıg	: boylu poslu (sın: boy, uzunluk, zirve)
sıray-çüs	: yüz, surat
sinı-tuzı	: yılı, zamanı
söök-saax	: kemikler (saax: aşık kemiği)
suğ-söl	: sıvı (söl-II: irin, lenf, organizma dokularındaki sıvı)
suğ-sürbe	: fakir fukara
suum-saam	: gürültü patırtı
süt-söl	: sütlü gıda
taa-tuğan	: yakın akraba (taa: yakın kişi)
taxpax-ırlar	: şarkı türkü
tılaas-xabar	: haber (tılaas: haber, söylenti)
tımo-tusxax	: hastalık
tiñis-talay	: deniz
tobırax-tozın	: toz toprak
tolgi-pükti	: evirip çevirmek
toy-kög	: eğlence; düğünlerde söylenen türküler
tudın-xabın	: kap kacak, öte beri
tudis-xabıs	: kavga dövüş, patırtı kütürtü
tudızarğa-xabızarğa	: kavgaya tutuşmak, kapışmak
tüben-pasxa	: çeşit çeşit, çok farklı
ulğun-sulğun	: bağırtı çağırıtı, gürültü patırtı
ulux-çalıx	: gürültü patırtı
us-pas çox	: uçsuz bucaksız
ustağ-pastağ	: kılavuz, yöneticiler
uup-teep	: vurarak tekme atarak
uyğu-çadın	: uyku, yatma
uzı-pazı	: ucu başı, ucu bucu
uzup-çadıp	: yatmak, uyumak
ülgü-çarğı	: ideal, hedef
üren-töl	: soysop, nesil

2. Zıt Anlamlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Anlamca birbirine zıt iki ad, sıfat, zamir, zarf ve fiil gibi kelime türlerinin -eksiz veya ortak ekli bir şekilde- art arda söylenilmesiyle yapılan kelime gruplarıdır. Bu ikilemeler, ortalama bir durum, denklik gibi çeşitli anlamlar bildirirler. M. Ali Ağakay, Türkiye Türkçesinde zıt anlamli ikilemeler için *karşıt anlamli olanlar ya alt üst, öte*

beri, ulu orta gibi mecaz yolu ile yeni bir kavram meydana getirmeye, ya alıcı verici, altlı üstlü, büyüğü küçüğü, enine boyuna, gece gündüz, yaz kış, gibi iki karşıt anlamı uzaklaştırıp iki kutuplu bir düşünce anlatmaya yada az çok, var yok, er geç, ileri geri, gibi iki ihtimali karşılaştırıp ikircilik meydana getirmeye yarar. demektedir.(Ağakay 1954: 100)

aar-peer	: şöyle böyle, aşağı yukarı, oraya buraya, öteye beriye
aar-tödir	: gidiş geliş
ağarıp-siilip	: ağarıp silinip, yok olup
alıs-piris	: alış veriş
alın-kistî	: önu arkası, tersi düzü
andara-tündere	: aktara döndüre
as-ür	: az çok
çada-tura	: yata kalka
çapsıx-çalañ	: iyi kötü (çapsıx: leziz, güzel, çalañ: sade, basit, yalın)
çayğı-xıstı	: yaz kış
çoğar-töbîn	: aşağı yukarı
xaraa-künörte	: gece gündüz
ilnîñ-çattıñ	: el alemin, elin yabancının
imneze-imnebeze	: iyileştirse iyileştirmese
irten-iirde	: sabah akşam
is-tıs	: iç dış
ışker-kider	: doğu batı
kirdîñ-sıxtıñ	: sık girip çıkmak
kîre-sığa	: gire çıka
olğan-xıs	: kadın erkek
oñni-solli	: sağlı sollu
par-çox (nimezi)	: varı yoğu, ne varsa
parlı-çoxtı	: varlıklı yoksul
parğan-kilgen	: gelen giden
püün-tañda	: bugün yarın
tıgde-mında	: oradaki buradaki
udur-tödîr	: karşılıklı, karşı karşıya

3. Aynı Kelimenin Tekrarından Oluşan İkilemeler

Aynı kelimenin ya eksiz olarak ya da benzer ekleri alarak art arda söylenilmesi ile yapılan ikilemelerdir. Bu kelime grubu bir çok kelime çeşidinden yapılan ve yaygın olarak kullanılan bir ikilemedir.

Bu grupta, ad, sıfat, zarf ve fiil cinsinden kelimelerle yapılan ikilemeler; özellikle tabiat ve hayvan seslerinin taklidiyle yapılan ikilemeler, çok sık kullanılmaktadır. Ayrıca burada üleştirme sayı sıfatlarıyla ve ünlem edatlarıyla yapılan ikilemeler de vardır.

a-a	: a a! şaşırma, korku, acı, öfke, vb. belirtir.
ax-ax	: ah ah!, pişmanlık, şaşırma, hayranlık, acı, vb. belirtir.
alas-alas	: alas alas!, korku, heyecan Şaman, ayinlerinde kullanır.

ay-ay	: ay ay! korku, acı, sitem, pişmanlık, vb. belirtir.
çadap-çadap	: zorla, zar zor, ancak
çaxsı-çaxsı	: iyi iyi
çalbax-çalbax	: lapa lapa
çip-çip	: civcivleri çağırmak için söylenen söz
çöre-çöre	: yürüye yürüye, gide gide
e-e	: e e!, şaşırma, hayret, vb.
xaax-xaax	: kaz ve ördek sesi
xalbox-xalbox	: lapa lapa, top top
xatap-xatap	: tekrar tekrar
xati-xati	: tekrar tekrar
xay-xay	: elbette, tabi
xayca-xayca	: ne kadar
xayda-xayda	: uzak, uzakta, bir yerlerde
xaydağ-xaydağ	: nasıl, hangi, ne, ne kadar
xaydañ-xaydañ	: nerelerden (bilinmiyor), her yerden, taraftan
xaydar-xaydar	: bir yerlere, nereye, nereden
xaydi-xaydi	: ne yapıp edip, gelişigüzel, bir gün, kötü bir şekilde
xısxı-xısxı	: kısa kısa
xoox-xoox	: güvercin sesi
xort-xort	: atmaca sesi
xuri-xuri	: huri huri!, korku belirtir.
ıñaa-ıñaa	: ınga ınga, çocuk ağlaması
ıgır-ıgır	: eğri eğri
kıs-kıs	: kedi yavrusunu çağırmak için söylenen söz
kıçığ-kıçığ	: küçük küçük
kile-kile	: gele gele
kizın-kizın	: arka arka, geri geri
küçük-küçük	: küçük küçük
küçüü-küçüü//kut-kut	: köpeği çağırırken çıkarılan ses
müürep-müürep	: bağıra bağıra, hayvan ve insan için
nince-nince	: nice nice, birçok
noo-noo	: çok çok uzak
olban-olban	: yalpa yalpa
onar-onar	: onar onar
oy-oy	: oy oy!, acı, korku, şaşırma
oynap-oynap	: oynaya oynaya
paay-paay	: çocukları uyutmak için söylenen şarkı
para-para	: gide gide
pasxa-pasxa	: başka başka, farklı farklı
piree-piree	: ayrı ayrı, çok az
pizer-pizer	: beşer beşer
pola-pola	: ola ola
pözük-pözük	: uzun uzun

sala-sala	: ancak, olsa olsa, yalnız
ş-ş-ş	: ş ş ş! susturma
tabırax-tabırax	: hızlı hızlı, acele acele
tıçır-tıçır	: takır tukur gibi yansıma ses
tüüt-tüüt	: tavukları çağırmak için söylenen söz
uluğ-uluğ	: büyük büyük
uyıñ-uyıñ	: patırtı kütürtü, uğultu, gürültü
uzun uzun	: yüksek yüksek, uzun uzun

4. Eklemeli İkilemeler

Bir kelimenin başına veya sonuna bir takım sesler eklenilerek, hem kelimenin kendisini hem de kelimenin değiştirilmiş şeklinin birlikte kullanılmasıyla oluşturulan ikilemelerdir. Bu tür ikilemelerde, kelimenin miktarını ve anlamını kuvvetlendirme, pekiştirme ifadesi vardır.

Eklemeli ikilemeler, şu yollarla yapılır:

4.1. Kelime Başına veya Sonuna Ses Eklenmesiyle Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde ya birinci kelimeler anlamlı ya da ikinci kelimeler anlamlıdır. Bu ikilemeler ses ilavesiyle yapılır. Bu yüzden bunlara eklemeli ikilemeler denilir.

İkilemeleri oluşturan kelimeler tek kullanıldıklarında her bir parçasının anlamı yoktur, ancak birlikte kullanılmak suretiyle anlam kazanan ikilemeler vardır. Bunların birçoğu yansıma sözlerden ibarettir. Bunları da kendi içinde ikiye ayırmak mümkündür:

a. Parçaları birlikte anlamlı ikilemeler: *tx tx, xaax xaax, müü müü, xort xort*, vb.

Yansıma olmayanlar: *alığ-tolğ, alas-ulas, ayğır-muyğır, çadap-çudap, pala-parxa*, vb. (biricilerin anlamı var, ikincilerin anlamı yok)

b. İkinci parçası, birincisinin yansıması olan ikilemeler: *çır-çar, çığır-çağır, xarbax-xurbax*, vb.

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemelerde sıralama kuralları ve tabii ünsüz dizini üzerine çok değerli bir çalışma meydana getirmiştir. Tuna, çalışmasında sadece eş heceli 2022 ikilemeyi inceleyerek, eş heceli ikilemelerdeki ses düzenini ortaya koymuştur. Mehmet Ali Ağakay'ın da yaptığı kural tespitleri vardır. Bunlardan daha önce bahsetmiştik. Biz de Hakas Türkçesindeki ikilemelerin Osman Nedim Tuna'nın ve Mehmet A. Ağakay'ın koyduğu kurallara uyup uymadığını belirlemeye çalışacağız. Biz ilave olarak ikilemelerde (*Vokal-Konsonant*) ile başlayan üyelerdeki, ünlü ve ünsüzler arasındaki kullanım sıklığını da bulmaya çalışacağız. Yani üyeler arasında hangi ünlüden sonra daha çok hangi ünsüz(ler)in ve ünlü(ler)in geldiğini; veya hangi ünsüzden sonra hangi ünsüz(ler)in ve ünlü(ler)in geldiğini belirlemeye çalışacağız.

1. İkilemede, her iki üyeden biri ünlü diğeri ünsüzle başlıyorsa (V-K)

Bu grup için, Mehmet A. Ağakay, *eşit heceliler arasında vokalle başlayan koşuk öne geçer* diyor. Osman N. Tuna, *üyeler vokal ve konsonant'la (V-K) başlıyorsa, vokalle başlayan üye sıralamada ilk olur* diyor. Aşağıdaki örneklerimizin hepsi her iki hocamızın da tespit ettiği kurala uymaktadır.

(/a/ kalın, düz, geniş ünlü ile başlayan üyelere, x, k, m, p, s, t ünsüzleri ile başlayan üyeler gelir; ünlüler içinde en çok /a/ ünlüsü farklı ünsüzlerle birlikte kullanılır)

aal-kün	: köy ahalisi
ala-pula	: ala bula, alacalı bulacalı
ala-xula	: ala bula
alas-sulas	: şaşkın, şaşırılmış (alas: aptal, sersem)
alığ-tolğ	: deli dolu
anda-sanda	: yeterince, yeterli sayıda
arıs-toris	: ar, haya
arsax-torsax	: ön dişleri olmayan
asxın-pusxun	: ipsiz sapsız, serseri, avare
ayğı-muyğu	: parlak marlak, cilalı, dümdüz
ayğı-muyğı	: iri yarı, kilolu (kişi)

(/ı/ kalın, düz, dar ünlü ile başlayan üyelere, s, t sert ünsüzleri ile başlayan üyeler gelir)

ığılıs-tığılıs	: tıkış tıkış kalabalık
ığır-soğır	: gıcirtı, cızirtı, cayırtı; (kar, yatak, ayakkabı)
ımıl-sımıl	: inler cinler, kötü ruhlar; dert bela (sımıl: şeytan dölü, cin, şeytan)

(/i/ ince, düz, dar ünlü ile başlayan kelimelere, /x, n, s/ ünsüzleri ile başlayan kelimeler gelir)

ilber-salbar	: darmadağınık, karışık
ilbı-silbı	: sihir, büyü; çaprazlama
ildı-sıldı	: çok zayıf, bir deri bir kemik
incı-xoncı	: çeyiz türü şeyler, çeyiz meyiz
iney-xunay	: yaşlılar
ircı-xurcu	: kararsız, şüpheli, kuşku(lu)
irem-xuram	: değişken, dönek kişi
ırık-narık	: çürük çarık, ırık: çürük
izi- xuzu	: işi gücü

(/o/ kalın, yuvarlak, geniş ve /u/ kalın, yuvarlak, dar ünlü ile başlayan kelimelere, /x, m, s, t, ç/ ünsüzleri ile başlayan kelimeler gelir:

obal-xuday	: (günah-tanrı) vallahi, obal<vebal
oğıl-soğıl	: girintili çıkıntılı (soğıl: sel çukuru, su yolu)
oğır-mağır	: hile mile, gizli kapaklı
oñıl-çoñıl	: hendek mendek, çukur mukur, çukurlar
oox-teek	: öte beri, ufak tefek, önemsiz şeyler
ulux-çalıx	: gürültü patırtı

Bu ikileme türünde, ünlü ile başlayan ikilemelerde ikinci kelimenin başlangıç ünsüzü ağırlıklı olarak /x, s, t/ sert ünsüzlerinden oluşmaktadır.

2. İkilemede, her iki üye de ünlü ile başlıyorsa (V-V)

Osman N. Tuna, ikilemede *her iki üye de vokalle başlıyorsa, o zaman ünlü dizisine bakarak tayin ederiz ve ünlü dizisinde bu kelime başı vokallerinden hangi üyenin ilk geliyorsa, o üye başta yer alır* der. Mehmet A. Ağakay ise *Koşma konusunda eşit heceli kelimelerin baş hece vokalleri arasında bir sıra üstün göze çarpar: kapalılarla yuvarlaklara göre açık ve düz olan “a” sonra “e” kapalı yuvarlaklara göre de düzler ve özellikle açık yuvarlak olan “o” ve “ö” üstün tutularak başa alınır* der. Altı ikilemeden dördü her iki hocamızın da tespit ettiği kurala uyarken, iki ikilemenin kurala uymadığı görülür.

/a/ kalın, düz, geniş ve /o/ kalın, yuvarlak, geniş ile başlayan kelimelere /u/ kalın, yuvarlak, dar ünlüsüyle başlayan kelimeler gelir.

alas-ulas	: şaşkın şaşkın, aval aval, bön bön
artxan-urtan	: artık, kalan
olğan-uzax	: delikanlılar, büyük küçük

/ı/, /i/ düz, dar ve /u/ yuvarlak, dar ile başlayan kelimelere, /a/ kalın, düz, geniş ünlüsüyle başlayan kelimeler gelir:

ıñ-aañ	: çocuğun ağlarken çıkardığı anlamsız ses
ileñ-alañ	: sağa sola sallanma
uyıñ-ayıñ	: gürültü, uğultu

3. İkilemede, her iki üye de ünsüzle başlıyorsa (K-K):

Bu tür ikilemeleri (K-K), üyeleri aynı ünsüzle başlayan ikilemeler ve farklı ünsüzle başlayan ikilemeler diye ikiye ayırabiliriz.

Aynı ünsüz üyelerle başlayan ikilemelerde: **ç~ç, x~x, p~p, t~t, n~s, s~x, s~m, s~n** sesleri tekrar edilir: **çaza-çuza, xarbox-xurbox, paltañ-pultañ, saba-suba**, vb.

Bu gruptaki ünsüzlerin ilk hecesindeki ünlü değişim sistemi diğer ikilemelerdeki ünlü değişim sistemiyle büyük bir oranda aynıdır: **çadap-çudap, çığır-çağır, xarbox-xurbox**, vb.

Osman N. Tuna, *ikileme K-K ile başlıyorsa, ünsüz dizisine bakıp kelime başı K'larından hangi üyenin ilk geliyorsa o üye başta yer alır* der. Bu kurala uyan üç örnek vardır. /k/ ile başlayan bazı örnekler kurala uymaz. Hakaşçada /x/ sesi girtlaktan çıkar ve /k/ sesine göre daha geridedir. Türkçede söyleyiş zorluğu vardır. Burada kurala uyan ya da uymayan örneklerin son hecelerinde ses uyumunun, ve kafiyenin kullanıldığı görülür.

kiltik-xaltix	: yorgun argın
kis-mis	: inatçı, “mih” demez, ters
kübür-xabır	: eskimiş, yıpranmış eşyalar
kügdür-xağdır	: patır kütür
külbük-xalbix	: gürültü patırtı
küzürt-xazırt	: patır kütür
niik-saax	: kolayca
purtax-sartax	: kirli (purtax: kirli XRS 167)
saban-xuban	: fiçı
seek-maas	: cebin sinekler, at sineği

4. İkilemelerde üyelerin ilk hecelerindeki ünlülerin başlama durumlarına göre

Burada amacımız ikilemeleri yeni bir sınıflandırmaya tabi tutmak değildir. İkilemelerdeki üyeler arasındaki ünlülerin sıra takibini belirlemektir. Bir nevi büyük ünlü ve küçük ünlü uyumunu belirlemektir.

İlk hecesi /a/ *kalın*, *düz*, *geniş* ile başlayan kelimelere, ilk hecesinde /a, ı/ *kalın düz* ve /o, u/ *kalın yuvarlak* ünlüleriyle başlayan kelimeler gelir. Ancak bu ünlüler içinde ikinci tarafta en çok /u/ ünlüsü kullanılır. Dolayısıyla sadece **u** ünlüsüyle kullanılan örnekleri aldık.

ala-pula	: ala bula, alacalı bulacalı
ala-xula	: ala bula
alas-sulas	: şaşkın, şaşırılmış (alas: aptal, sersem)
asxın-pusxun	: ipsiz sapsız, serseri, avare
artxan-urtan	: artık, kalan
ayğı-muyğu	: parlak marlak, cilalı, dümdüz
ayğı-muyğı	: iri yarı, kilolu (kişi)
çadap-çudap	: zorla, zar zor, güçlülükle, yavaş yavaş
çaltıx-çultıx	: bir o yana bir bu yana sallana sallana
çap-çup	: köpek veya domuzun yemek yerken çıkardığı ses
çaza-çuza	: önünden, yanından
xarbox-xurbax	: paldır-küldür, hemen, alelacele
xatığ-xutuğ	: sert, katıksız, yağsız (ikincisi anlamsız)
paltañ-pultañ	: ağır ağır, yavaş yavaş
paltax-pultax	: ağır, hantal, şişman, göbekli, beceriksiz
saba-suba	: yanlış, yanlışlar
saban-xuban	: fiçi
sala-sula	: zor zar, gelişigüzel, önemsiz, şöyle böyle; hafif hafif, biraz
sala-pula	: şöyle böyle, zorla
salbox-sulbox	: pasaklı pusaklı, yırtık pırtık (giyimli), aptal, beceriksiz
salban-sulban	: (havada) sallanma
tabıs-tubıs	: (silah) gürültü, patırtı
tapax-tupax	: küçük çocuğun ayak tıptırtısı, patırtısı

İlk hecesi /e/ *ince*, *düz*, *geniş* ile başlayan kelimelere, ilk hecesinde /a/ ünlüsüyle başlayan kelimeler gelir.

seek-maas : cibin sinekler, at sineği

İlk hecesi /ı/ *kalın*, *düz*, *dar* ile başlayan kelimelere, ilk hecesinde /a, ı/ *kalın düz* ve /o, u/ *kalın yuvarlak* ünlüleriyle başlayan kelimeler gelir. Ancak bu ünlüler içinde ikinci tarafta en çok /a/ *kalın düz*, *geniş* ünlüsü kullanılır.

çığır-çağır	: serçe sesi
çıltn-çaltın	: parıl parıl, ışıl ışıl
çıltx-çaltıx	: parıl parıl, ışıl ışıl
çır-çar	: böcek sesi
çirtıx-çurtıx	: yırtık pırtık
xıcır-xacır	: saksağan sesi
xığdığ-xağdığ // xığdığ-xoğdığ	: kağıdın çıkardığı yansıma ses, haşır huşur
xıyır-xayır // iğir-xıyır	: eğri büğrü
nış-naş/nış-nart	: korku halindeki kalp atışının çıkardığı ses
nızirt- nazirt	: gürültü, uğultu
pıdır-padır	: ufak tefek
pıx-pax	: pux pux, trenin çıkardığı yansıma ses
pıltax-pıltax	: bebeğin ilk yürüyüş şekli
sıbıx-sabıx	: fisiltı, tabiattaki ot ve ağaçların çıkardığı hışırtı
sıbıx-çabıx	: hırgür
sığdır-sağdır	: metal çınlaması
sıx-saax	: at arabası, kapı gıcirtısı
sıla-nıla	: vızıldama sesi; arı, sinek, böcek
sın-saın	: dın din, demir, kurşun çınlaması
sır-sar	: çocukların cıyak cıyak bağırması ve ağlaması
tıcix-tacix	: çatır çutur
tıdır-tadır	: çıtır çıtır
tın-taın	: din dan, çan sesi
tırbax-tarbox	: kaşınırken, çizerken çıkan ses

İlk hecesi /i/ ince, düz, dar ile başlayan kelimelere, ilk hecesinde /a, u/ kalın, geniş ve /i, u/ dar ünlüleriyle başlayan kelimeler gelir. Ancak bu ünlüler içinde ikinci tarafta en çok /a/ ve /u/ ünlüsü kullanılır.

ılber-salbar	: darmadağınık, karışık
ilbî-silbî	: sihir, büyü; çaprazlama
ıldî-sildî	: çok zayıf, bir deri bir kemik
ileñ-alañ	: sağa sola sallanma
incî-xoncı	: çeyiz türü şeyler, çeyiz meyiz, incik boncuk
iney-xunay	: yaşlılar
ircî-xurcu	: kararsız, şüpheli, kuşku(lu)
irem-xuram	: değişken, döneke kişi
ırık-narık	: çürük çarık, ırık: çürük
izi- xuzu	: işi gücü
kiltik-xaltıx	: yorgun argın
kirem-kinteg	: bela mela, belalar
kis-mis	: inatçı, “mıh” demez, ters
niik-saax	: kolayca

İlk hecesi /o/ kalın, yuvarlak, geniş ile başlayan kelimelere, ilk hecesinde /a/ kalın düz, geniş ve /o/ kalın, yuvarlak, geniş, /u/ kalın, yuvarlak, dar ünlüleriyle başlayan

kelimeler gelir. Ancak bu ünlüler içinde ikinci tarafta en çok /a/ ünlüsü kullanılır. Sadece bir örnekte /e/ ünlüsü kullanılmıştır.

çoxır-çaxır	: görünüp kaybolmak, hayal meyal
çoox-çaax	: söylenti, dedikodu, sohbet mohbet, konuşmalar
xoğdix-xağdix	: paldır küldür, gürültü; kağıt hışirtısı
xoyban-xayban	: zikzaklı
obal-xuday	: (günah-tanrı) vallahi, obal<vebal
oğıl-soğıl	: girintili çıkıntılı (soğıl: sel çukuru, su yolu)
oğır-mağır	: hile mile, gizli kapaklı
olğan-uzax	: delikanlılar, büyük küçük
oñıl-çoñıl	: hendek mendek, çukur mukur, çukurlar
oox-teek	: öte beri, ufak tefek, önemsiz şeyler
poğır-poxsax	: yığın yığın çör çöp, ıvır zıvır eşya (poxsax: çöp, süprüntü XRS 159)
poğır-pağır	: eğri büğrü (pağır: eğri)
polçix-palçix	: çamurda yürürken çıkan ses
solbır-salbır	: yağmur damlasının sesi
soxır-saxır	: (gözden) kaybolmak, hayal meyal
sorax-sarax	: dik, koni, sivri biçimde durma

İlk hecesi /ö/ *ince*, *yuvarlak*, *geniş* ile başlayan kelimelere, ilk hecesinde /a, o/ *kalın*, *geniş* ünlüyle başlayan kelimeler gelir.

kök-ala	: parlak mavi
kök-arax	: morumsu, mavimsi
kök-xara	: masmavi
kök-pora	: bozla mavi karışık
sök-saax	: kemikler
söptür-saptır	: yırtık pırtık

İlk hecesi /u/ *kalın*, *yuvarlak*, *dar* ünlüyle başlayan kelimelere, ilk hecesinde /a/ *kalın*, *düz*, *geniş* ünlüleriyle başlayan kelimeler gelir. Ancak bu ünlüler içinde ikinci tarafta en çok /a/ ünlüsü kullanılır.

çurux-çarix	: pılıpırtı, çarçaput
çuynux-çaynıx	: sallana sullana
pucur-pacır	: kuşların çıkardığı taklidî ses
pudur-padır	: eğri büğrü (pudur: eğri, pürtüklü XRS 165)
pur-par	: pat küt
purtax-sartax	: kirli (purtax: kirli XRS 167)
tuğan-tuus	: akraba
uyıñ-ayıñ	: gürültü, uğultu

İlk hecesi /ü/ *ince*, *yuvarlak*, *dar* ile başlayan kelimelere, ilk hecesinde /a/ *kalın*, *düz*, *geniş* ünlüyle başlayan kelimeler gelir.

kübür-xabır	: eskimiş, yıpranmış eşyalar
kügdür-xağdır	: patır kütür

külbük-xalbüx	: gürültü patırtı
küzürt-xazırt	: patır kütür
püles-palas	: şöyle böyle, iyi kötü (püles: donuk, mat, palas?)

çadap-çudap	: zorla, zar zor, güçlkle, yavaş yavaş
çaltıx-çultıx	: bir o yana bir bu yana sallana sallana
çap-çup	: köpek veya domuzun yemek yerken çıkardığı ses
çaza-çuza	: önünden, yanından
çığır-çağır	: serçe sesi
çiltıñ-çaltıñ	: parıl parıl, ışıl ışıl
çiltıx-çaltıx	: parıl parıl, ışıl ışıl
çır-çar	: böcek sesi
çirtıx-çurtux	: yırtık pırtık
çirik-çarıx	: çürük çarık
çoxır-çaxır	: görünüp kaybolmak, hayal meyal
çoox-çaax	: söylenti, dedikodu, sohbet mohbet, konuşmalar
çurux-çarıx	: pılıpırtı, çarçaput
çuynux-çaynıx	: sallana sullana
xağıs-xoğıs	: çatır çuturt, haşır huşur
xarbox-xurbax	: paldır-küldür, hemen, alelacele
xalğan-xatğan	: kalıntı, bakiye, kırıntı, döküntü
xatığ-xutuğ	: sert, katıksız, yağsız (ikincisi anlamsız)
xaydağ-mındağ	: nasıl böyle, kötü (xaydağ-mındağ xıs pala)
xıdır-xacıx	: saksığan sesi
xığdığ-xoğdığ//xığdığ-xağdığ	: kağıdın çıkardığı yansıma ses, haşır huşur
xıyır-xayıx//ığır-xıyır	: eğri büğrü
xoğdıx-xağdıx	: paldır küldür, gürültü; kâğıt hışırtısı
xoyban-xayban	: zikzaklı
kiltik-xaltıx	: yorgun argın
kirem-kinteg	: bela mela, belalar
kis-mis	: inatçı, “mıh” demez, ters
kök-ala	: parlak mavi
kök-arax	: morumsu, mavimsi
kök-xara	: masmavi
kök-pora	: bozla mavi karışık
kübür-xabır	: eskimiş, yıpranmış eşyalar
kügdür-xağdır	: patır kütür
külbük-xalbüx	: gürültü patırtı
küzürt-xazırt	: patır kütür
marxa-torxa	: ilik milik
nış-naş/nış-nart	: korku halindeki kalp atışının çıkardığı ses
nızirt- nazırt	: gürültü, uğultu

niik-saax	: kolayca
pağa-palçax	: kurbağa(cık)lar
pala-parxa	: çoluk çocuk
paltañ-pultañ	: ağır ağır, yavaş yavaş
paltax-pultax	: ağır, hantal, şişman, göbekli, beceriksiz
pıdır-padır	: ufak tefek
pıx-pax	: pux pux, trenin çıkardığı yansıma ses
pıltax-pultax	: bebeğin ilk yürüyüş şekli
pıle-tura	: bile bile, kasten
poğır-poxsax	: yığın yığın çör çöp, ıvır zıvır eşya (poxsax: çöp, süprüntü XRS 159)
poğır-pağır	: eğri büğrü (pağır: eğri)
polçıx-palçıx	: çamurda yürürken çıkan ses
pucur-pacır	: kuşların çıkardığı taklidi ses
pudur-padır	: eğri büğrü (pudur: eğri, pürtüklü XRS 165)
pur-par	: pat küt
purtax-sartax	: kirli (purtax: kirli XRS 167)
püles-palas	: şöyle böyle, iyi kötü (püles: donuk, mat, palas?)
saba-suba	: yanlış, yanlışlar
saban-xuban	: fiçı
sala-sula	: zor zar, gelişigüzel, önemsiz, şöyle böyle; hafif hafif, biraz
sala-pula	: şöyle böyle, zorla
salbax-sulbax	: pasaklı pusaklı, yırtık pırtık (giyimli), aptal, beceriksiz
salban-sulban	: (havada) sallanma
saraa-maraa	: kararsız
seek-maas	: cibin sinekler, at sineği
sıbıx-sabıx	: fısıltı, tabiattaki ot ve ağaçların çıkardığı hışırtı
sıbıx-çabıx	: hırgür
sığdır-sağdır	: metal çınlaması
sııx-saax	: at arabası, kapı gıcirtısı
sııla-ııla	: vızıldama sesi; arı, sinek, böcek
sıñ-sañ	: dın din, demir, kurşun çınlaması
sır-sar	: çocukların cıyak cıyak bağırması ve ağlaması
solbır-salbır	: yağmur damlasının sesi
soxır-saxır	: (gözden) kaybolmak, hayal meyal
sorax-sarax	: dik, koni, sivri biçimde durma
sök-saax	: kemikler
söptür-saptır	: yırtık pırtık
suum-saam	: gürültü
tabıs-tubıs	: (silah) gürültü, patırtı
tapax-tupax	: küçük çocuğun ayak tıptırtısı, patırtısı

tarxın-tırxın	: tarihî olaylar
tıcıx-tacıx	: çatır çutur
tıdır-tadır	: çıtır çıtır
tıñ-tañ	: din dan, çan sesi
tırbax-tarbox	: kaşınırken, çizerken çıkan ses
toxçax-taxçax	: yumak yumak (toxçax-I: kalın, şişman XRS 234)
tuğan-tuus	: akraba

4.2. Kelime Başına Hece Eklenmesiyle Oluşan İkilemeler

Hakas Türkçesinde, *arax*, *ay*, *ap-*, vb. gibi ek veya edatlar da bağımsız olarak ismi, sıfatı veya zarfı kuvvetlendiren kelimelerdir.

ax-arax	: beyazımsı, beyazımtırak
ax-ayax	: apaçık, güneşli
ap-ağırın	: çok yavaş, sessiz
ap-amır	: çok sakın, uysal, sessiz
ap-arığ	: çok temiz
ap-ayax	: apaçık, çok açık, parlak
ap-pağax	: apak, bembeyaz (ap+ax-as: ax-I: ak)
ay-poraan	: darmadağınık, karışık
ay-sım	: sessizlik
ay-soonañ	: hemen, derhal, anında
ay-tıs	: çok sakın, sessiz
ay-tüben	: bol miktarda, çok fazla, sayılamayacak kadar
ay-uraa	: haydi, hurra

Türkiye Türkçesinde olduğu Hakas Türkçesinde de anlamı kuvvetlendirilmek istenen kelimenin ilk hecesi alınır ve anlamlı birimin başına eklenir. Yani *İlk hece + p + kelime gövdesi* kalıbıyla yapılan ikilemeler, Hakas Türkçesinde çok yaygın olarak kullanılır. Burada kelimenin ilk heceleri tekrarlanır ve araya “-p-” sesi girer: **çap-çarıx**, **çip-çike**, **çop-çoon**, **xıp-xır**, **tep-teğilek**, **tip-tiñ**, **tüp-tüs**, ...

çap-çağın	: yapıyakin, çok yakın
çap-çarıx	: pasparlak, apaydın
çip-çılırañ	: dümdüz, pasparlak (çılırañ: düz, parlak, cilalı XRS 326)
çip-çike	: dosdoğru, dümdüz
çip-çikim	: dimdik, sarp
çop-çoon	: kaskalın, çok şişman, çok iri, kaskaba
xap-orta	: dosdoğru
xap-xara	: kapkara
xap-xarası	: kapkaranlık
xıp-xır	: kıpkır, bembeyaz
xıp-xızıl	: kıpkızıl, kıpkırmızı
iki-ara	: ikiz
kip-kinetin	: aniden, bir anda
köp-köni	: dosdoğru

nap-naa	: yepyeni
op-orta	: dosdoğru
sap-sax	: (çok) ayık, apayık, kendinde
sap-sarığ	: sapsarı
sıp-sılağay	: upuzun
sıp-sım	: suspus, sessiz
sıp-sımsırık	: sepsessiz
sıp-sın	: dosdoğru, adaletli
sıp-sılığ	: çok güzel
tap-tadılığ	: çok tatlı, taptatlı
tep-teğilek	: yusyuvurlak
tim-tirig	: dipdiri, capcanlı (tırig: diri, canlı XRS 228)
tip-tiñ	: denk, düzgün, eşit
top-toğır	: tam karşıdaki
top-tođlax	: yusyuvurlak
top-toñ	: çok buz tutmuş, donmuş
töp-töoy	: çok benzer
tüp-tüs	: dümdüz
up-uzun	: upuzun

5. Sayı Adlarından Oluşan İkilemeler

Sayılardan oluşan ikilemeler, cümlede genellikle tam sayının bilinmediği durumlarda, “yaklaşık, tahmini” anlamlarını bildirmek için kullanılır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bu tür ikilemelerde, küçük sayıdan büyük sayıya doğru sıralanarak ikileme kurulmaktadır. Bazen de aynı sayı adının kullanılmasıyla ikileme oluşturulmaktadır:

çiti-sigıs	: yedi sekiz
çiton-sigizon	: yetmiş seksen
ikiler-üzer	: ikişer üçer
ikın-pirın	: birer birer
on-on pis	: on on beş
on pir-on ikı	: on bir on iki
pis-altı	: beş altı

6. Organ Adlarından Oluşan İkilemeler

Bazı organ adlarının tekrar edilmesiyle oluşturulan ikilemelerdir.

aas-til	: itiraf
axsı-tılı	: ađzı dili
azax-xollar	: eller ayaklar
xarağın-xulağın	: gözünü kulağını
xarax-xulax	: arkasına bakmadan
xol-azaa	: kolu ayađı, eli kolu
iñni-moynu	: omzu boynu
tuygax-müüstig	: tırnaklı boynuzlu

7. Anlamca İlişkili Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Bu ikilemelerin unsurları aynı anlam dairesi içinde birbirine yakın gibi görünse de farklı bir kullanımı olduğu için bunları, ayrı olarak sınıflandırdık.

aal-gorod	: köy şehir
aday-xus	: evcil hayvanlar
aday-xustı	: köpeği (kurdu) kuşu
aday-tülgü	: bir çocuk oyunun adı
altın-kümüş	: altın gümüş
as-tus (çox)	: yemek(siz)
astap-suxsap	: acıkıp susayıp
astı-tustı	: aş tuzu; yemeği
astığ-suğlığ	: konuksever
aran-çula	: kanatlı at
ay-kün	: günlerce
aylap-çıllap	: aylar, yıllar geçirmek
aylı-künni	: aylardır
aynı-künni	: ayı güneşi
ayran-suxsun	: ayran, içki
çazağ- çalaas	: yalın ayak, çıplak
xan-xus	: kral kuş, kartal
xan-xızıl	: kıpkırmızı, kan kızıl
xan-xuday	: tanrı(m)
xut-xuday	: (ruh-tanrı), vallahı
ice-paba	: ana baba, ebeveyn
ider-tudar	: aktarmak
omaş-xap	: kap kaçak (omaş: kaşık)
orta-pöle	: tam ortadan bölme
oyda-tamas	: köstebek (oyda: arka, ters XRS 124, tamas: ayak XRS 215)
ösken-töreen	: doğup büyüdüğü
tağ-suğ	: dağ su
tim-tirig	: hazır, tam, kullanıma uygun alet, tam takım (tim: hazır, amade XRS 224, tirig: alet, araç gereç XRS 226)
tobırax-tasxa	: taşta toprağa
tözek-çastıx	: yastık döşek
ux-çaa	: ok yay

SONUÇ

1. Hakas Türkçesinde ikilemeler, kelimenin anlamını pekiştirmek, vurgulamak ve anlatımı daha akıcı ve etkili kılmak amacıyla çok yaygın olarak kullanılmaktadır.

2. Hakas Türkçesinde, ikilemeleri oluşturan üyelerin bir araya getirilmesinde ahenk unsurları olan aliterasyon ve seci çok önemli bir yer tutmakta ve ünlü ve ünsüz aliterasyonlarından oluşan ikilemeler çok kullanılmaktadır. *pala-parxa, ala-pula, ala-xula, çoox-çaaç, çirik-çarıx, çirtıx-çurtux, udur-tödır; vb.*

3. Hakas Türkçesinde az da olsa bazı ikilemelerde, kelime üyeleri birbiriyle yer değiştirebilir; ayrıca her iki şeklinde kullanıldığı görülür: *sulbix-salbüx~salbüx-sulbüx*; *paltañ-pultañ~pultañ-paltañ*

4. Hakas Türkçesinde, ikilemelerdeki kelime sıralanışı, ses düzeni Türkiye Türkçesindekiyle hemen hemen aynıdır: *tağ-taş*: dağ taş, *axsı-tili*: ağız dili, *ala-pula*: ala bula, *aday-xusti*: köpeği (kurdu) kuşu, *ice-paba*: ana baba, ebeveyn, *alis-piris*: alış veriş, *çada-tura*: yata kalka, *çapsix-çalañ*: iyi kötü (çapsix: leziz, güzel, çalañ: sade, basit, yalın), *çayğı-xıstı*: yaz kış, *çoğar-töbin*: aşağı yukarı, *xaraa-künörte*: gece gündüz, vb.

Ancak az da olsa farklı sıralanıştaki ikilemeler de vardır: *tobırax-tasxa*: taşta toprağa, *tözek-çastıx*: yastık döşek, *öşken-töreen*: doğup büyüdüğü.

5. Hakas Türkçesinde ikilemelerdeki üyelerin kendi içinde, büyük bir oranda büyük ünlü uyumu kuralına uyulduğu görülür. Az da olsa kurala uymayan kelimeler de vardır: *oñni-solli*, *xuri-xuri*, *xati-xati*.

6. Hakas Türkçesinde ikilemelerdeki üyelerin kendi içinde, genellikle küçük ünlü uyumu kuralına uyulduğu görülür, ancak bu uyum, büyük ünlü uyumu kuralı kadar sağlam değildir: *köp-köni*, *solbir-salbir*, *poğır-poxsax*, *oñil-çoñil*, vb.

7. Hakas Türkçesinde ikilemeler çoğunlukla **eşit hecelidir** ve bu yönüyle Türkiye Türkçesine benzer: *xarağın-xulağın*, *sıbix-çabix*, *soxır-saxır*, *xarbox-xurbax*, vb.

8. Hakas Türkçesinde ikilemelerin üyeleri büyük bir çoğunlukla **ünsüz-ünsüz** olarak başlar ve bu kullanım şekliyle Türkiye Türkçesine benzer: *çirtix-çurtux*, *söptür-saptır*, *xazan-xamis*, vb.

9. Hakas Türkçesinde ikilemelerin üyeleri çoğunlukla **ünsüz-ünsüz** olarak başlar ve bu ünsüzlerin büyük bir çoğunluğu **sert (sedasız) ünsüzlerdir**: *xaxsın-tiskin*, *tüben-pasxa*, *çayğı-xıstı*, vb.

10. Hakas Türkçesinde ikilemelerin üyeleri **ünlü-ünsüz** olarak başladığında, bu **ünsüzün** büyük bir çoğunluğu **sert (sedasız) ünsüzlerdir**: *irem-xuram*, *oñni-solli*, *alrı-kistı*, vb.

11. Hakas Türkçesindeki eklemeli ikilemelerde, ikilemenin ilk üyesi **ünlüyle** başlarsa, ikinci üyenin ilk harfinin **ünsüzle** başlaması durumunda, ikinci üye ya **x, k, p, s, t** (çoğunlukla **x, s, t**) **sert (sedasız) ünsüzleriyle** başlar ya da **m, n yumuşak (sedalı) ünsüzleriyle** başlar.

Birinci Üyedeki Ünlüler	u	√							
	o		√		√			√	√
	i		√			√		√	
	a		√	√	√	√	√	√	√
		ç	h	k	m	n	p	s	t
<i>İkinci Üyedeki Ünsüzler</i>									

12. Hakas Türkçesindeki eklemeli ikilemelerde, ikilemenin ilk üyesi **ünlüyle** başlarsa, ikinci üyenin ilk harfinin **ünlüyle** başlaması durumunda, ikinci üye ya **/a/ ünlüsüyle** başlar ya da **/u/ ünlüsüyle** başlar.

Birinci Üyedeki Ünlüler	u	√	
	o		√
	i	√	√
	ı	√	
	a		√
	a	u	
<i>İkinci Üyedeki Ünlüler</i>			

13. Hakas Türkçesindeki eklemeli ikilemelerde, üyelerin **ilk hecelerindeki ünlülerin başlama durumlarına göre**, ikilemenin birinci üyesinin ilk hecesinde /a/ ünlüsü varsa, ikinci üyenin ilk hecesinde büyük bir oranda /u/ ünlüsü bulunur. Ayrıca birinci üyenin ilk hecesinde /e, ı, i, o, ö, u/ ünlüleri varsa ikinci üyenin ilk hecesinde büyük bir oranda /a/ ünlüsü bulunur.

Birinci Üyenin İlk Hecesindeki Ünlüler	ü	√						
	u	√						
	ö	√				√		
	o	√	√			√		√
	i	√			√	√		√
	ı	√		√		√		√
	e	√						
	a	√		√		√		√
		a	e	ı	i	o	ö	u
<i>İkinci Üyenin İlk Hecesindeki Ünlüler</i>								

14. Hakas Türkçesinde, **İlk hece + p + kelime gövdesi** kalıbıyla yapılan ikilemeler, çok sık kullanılır, bu kullanım şekliyle Türkiye Türkçesine benzer: **çap-çağın**: yapıyakın, **çap-çarık**: pasparlak, apaydın, **çp-çılırañ**: dümdüz, pasparlak (*çılırañ*: düz, parlak, cilalı XRS 326), **çop-çoon**: kaskalın, çok şişman, çok iri, kaskaba, **xap-xara**: kapkara, **xıp-xır**: kıpkır, bembeyaz, **kip-kinetin**: aniden, **köp-köni**: dosdoğru, bir anda, **sap-sarığ**: sapsarı, **sıp-sılağay**: upuzun, **sıp-silig**: çok güzel, **tap-tadılığ**: çok tatlı, taptatlı, **tüp-tüs**: dümdüz, **top-toñ**: çok buz tutmuş, donmuş, **töp-töy**: çok benzer.

KAYNAKLAR

AĞAKAY, Mehmet A. (1954), "Türkçe'de Kelime Koşmaları", *TDAY- Belleten*, TDK yayınları, Ankara, s. 97-104.

AĞAKAY, Mehmet. A. (1953), "İkizlemeler Üzerine", C.II, *Türk Dili*, S.16-17, Ankara, s. 189-191/268-271

AKSAN Doğan (1996), *Türkçenin Sözcükleri*, Engin Yay., Ankara.

ANJİGONOVA, O. P., SUBRAKOVA, O. V., TOPOYEVA, L. S. (1989), *Russko-Xakasskiy Razgovornik*, Abakan.

ARIKOĞLU, Ekrem (2003), *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 25 Hakas Edebiyatı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları: 2993, Ankara.

- AYDIN**, Erhan (1997), “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, *Türk Dili*, S. 544, Nisan, s. 417-421.
- BALTIJAKOV**, N. T. (1994), *Kem Suğaa Çurtapça*, Abakan.
- BANGUOĞLU**, Tahsin (1986), *Türkçenin Grameri*, TTK. Ankara.
- BASKAKOV**, N. A. (1975), *Grammatika Xakasskogo Yazıka*, İzdetelstvo Nauka Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskva.
- BASKAKOV**, N. A., **İNKİJEKOVA**, A. İ. G. (1953), *Xakasskogo Russkiy Slovar*, Moskva.
- BİLGEGİL**, Kaya (1964), *Türkçe Dil Bilgisi*, Ankara.
- BUTANAEV**, Viktor. Y. (1999), *Xakassko-Russkiy İstoriko-Etnografiçeskiy Slovar*, Abakan.
- BUTANAEV**, Viktor. Y, **BUTANAEV** İ. İ. (1982), *Çirim Tamırları, Xakas Kip-Çooxtarı*, Abakan.
- CEMİLOĞLU**, İ. (2001), *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*, TDK yayınları, Ankara.
- ÇAĞATAY**, Saadet (1978), “Uygurcada Hendiadyoinler”, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara Ün. DTCF Yay., Ankara, s. 29-66.
- ÇANKOV**, D. İ., **ÇANKOVA**, D. G., **KARPOV**, L. G. (1990), *Xakas Tili-5*, Abakan.
- DEMİRCAN Ömer** (1996) “Türkçe Yansımaların Özüne Doğru”. Dilbilim Araştırmaları.
- DENY**, Jean (1995), *Türk Dilinin Temel Kuralları* (Çev. Oytun Şahin), TDK, Ankara.
- DİLEK-GÜNER**, F. (2004), “Altay Türkçesinde İkilemeler”, *Bilig*, Kış/2004, S. 28, s. 83-97, Ankara.
- DİRENKOVA**, N. P. (1948), *Grammatika Xakasskogo Yazıka, Fonetika i Morfogiya*, Abakan.
- DOMOJAKOV**, V. İ. (1986), *Xakas Çonının Nımaxtı*, Abakan.
- EMRE**, Ahmet.C. (1945), *Türk Dil Bilgisi*; Yineleme, İkizleme, Katmerleme; s. 541-548; İstanbul.
- ERDEM**, Mehmet Dursun (2005), “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine”, *Bilig*, Bahar, S. 33, s. 189-223, Ankara.
- EREN** Hasan (1949), İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında, *DTCF Dergisi*, C.4, S. 2, Ank., s. 283-286.
- ERGİN**, Muharrem (1983), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.

FOY, Karl (1889), “Studien zur Osmanischen Syntax, Das Hendiadyoin und die Wortfolge *ana baba*” *Mittheilungen des Seminars für Orientalische Sprachen (MSOS)*, cilt: II, s. 105-136, Berlin.

GABAİN, A. Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet AKALIN) İstanbul.

GÜNEŞ, Sezai (1997), *Türk Dili Bilgisi*, 3. Basım, İzmir, s. 355 – 358.

Xakas Literaturazı, 10-11 Klasstarga Uçebnik, Ağban 1993.

Xakas Literaturazı, Uçebnik-xrestomatiya 9 Klassxa, Abakan 1986.

HATİPOĞLU, Vecihe (1981), *Türk Dilinde İkileme*, TDK yay., Ankara.

HATİPOĞLU, Vecihe (1963), “Kelime Grupları ve Kuralları” *TDAY – Belleten*, s. 203 – 244.

KARA, Mehmet (2005), *Hakas Türkçesinde İsim*, Gazi üniv. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora tezi, Ankara.

KARAHAN, Leyla (1995), *Türkçede Söz Dizimi -Cümle Tahlilleri-* Akçağ yay., Ankara.

KARATAYEVA, S.K. (2004); “İkilemelerin Yapısındaki Çince ve Sanskritçe Elementler (Eski Türkçe Sözlük ve Kırgız Dili Materyallerinde)” (Aktaran: B. M. Ermatova), *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10, Manas, s. 91-95.

KATANOV, N. F. (1963), *Xakasskiy Folklor*, Abakan,.

KİRBİJEKOVA, U. N. (1960), *Xakas Çonnıñ Söspekteri, Çoox-Çaaxtarı, Sispekteri*, Abakan.

KOBYAKOV, V., **TOPANOV**, A. (1982) , *Xızıl Çazı*, Abakan.

KORKMAZ, Zeynep (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK, Ankara.

KULAGAŞEVA, Z. İ. (1973), *Altın Tayçı-Alıptığ Nımax*, Abakan.

Lingvistika Terminnerinin Orıs-Xakas Sösttigi, Abakan 1976.

MEDVEDOVSKOY, A. Y. (1992), *Altın Xıs*, Abakan,.

NASKALİ, Emine G. (1997), *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK yay.: 667, Ankara.

NASKALİ, Emine G.-Prof. Dr. Viktor Butanayev-Dr. Almagül İsina-Dr. Erdal Şahin-Liaisan Şahin-Dr. Aylin Koç, (2007), *Hakasça -Türkçe Sözlük*, 630 s.,

ÖLMEZ, Zuhale Kargı (1997), “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1), *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 7, s. 19-40.

ÖLMEZ Zuhale Kargı (1998), “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (2), *Bahsı Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*, Simurg Yay., Freiburg-İstanbul, s. 235-260.

ÖZ, Aynur (1993), “Özbek Türkçesinde ikileme“, *Türkoloji Dergisi*, C. XI, s. 1, Ankara.

ÖZKAN, Fatma (1998), *Altın Arığ Destanı*, Bilig yay. Ankara.

- PATAÇAKOVA**, D. F. (1983), *Xakas Tili*, Abakan.
- PATAÇAKOVA**, D. F. (1988), *Xakas Tilinin Orfografiyazı-Orfografiya Söstigi*, Abakan.
- Rusça-Türkçe Sözlük*, Moskva 1972.
- SAVRAN**, Hülya, (1998), “Orhun Yazıtlarında Eş Heceli İkilemeler ve Sıralama Kuralları Üzerine”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 9-10, Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağan Sayısı, Yesevî Yay., İstanbul, s. 565-570.
- SEV** Gülsel (2004), “Divanü Lûgat’it Türk’te İkilemeler”, *Türk Dili*, Ekim, S. 634, s. 497-510
- SULBAEVA**, Valentina (1997), *Çurtas Salğağında*, Ağban.
- TEKİN**, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, (Yayımlayan: M. Ölmez), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara.
- TEKİN**, Talat (1995), “İkilemeler”, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, Simurg yay., İstanbul, s. 15-17.
- TOPOEV**, A. A. (1962), *Alton Tayma*, Abakan.
- TOPOEV**, İlya (1997), *Xonaltax Ödik*, Ağban.
- TROYAKOV**, P. A. (1990) *Xakas Çonunun Kip-Çooxtarı*, Ağban.
- TUNA**, Osman Nedim (1948), “Türkçede Tekrarlar (1)”, *İÜ, Edb. Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. III, İstanbul, s. 429-447, “II, IV”, No.1, İstanbul, 1950, s. 39 – 81.
- TUNA**, Osman Nedim (1986), “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabîî Bir Ünsüz Dizisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, s. 163-228.
- TURAN**, Mithas (1984) *Çurtas Çollarınca*, Abakan.
- TURAN**, Mithas (1981), *Pay Türek*, Abakan.
- Türkçe Sözlük*, TDK, 2005 Ankara.
- ULUTAŞ**, İsmail (2007), “Kırgız Türkçesinde İkilemeler”, *Akademik Bakış*, S. 13, Ekim, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi-Türk Dünyası Fakülteleri, Celalabat-Kırgızistan. (<http://www.akademikbakis.org/13/makale/ikileme.pdf>).
- USTA**, Halil İbrahim (2000), “Türkiye Türkçesinde Kelime Grupları ile İlgili Bir Sınıflandırma”, *Türk Dili*, Mart, 579, Ankara, s. 209-216.
- ÜSTÜNOVA**, Kerime (2002) “Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler”, *Dil Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara, s. 21-27.
- YASTI**, Mehmet (2007), “Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Şekil Özellikleri”, *Selçuk Ün. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 21, Konya, s. 51-87.
- ZÜLFİKAR**, Hamza (1995), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, TDK Yay., Ankara.

